

Investointianalyysijä ja talouspolitiikkaa – kehitys- yhteistyön metodologinen muutos ja talousasiantuntemuksen haasteet

Tuukka Castrén*

MMM, VTK, Talousneuvonantaja

Ulkoasiainministeriö, Kehityspoliittinen osasto

Kehitysyhteistyön muutosten taustaa

Kehitysyhteistyön noin nelikymmenvuotisen historian aikana ovat toimintatavat muuttuneet useaan kertaan. Monet menetelmämuutoksista voidaan havaita lähinnä jälkikäteen tehtävissä arvioissa. Pääasiallinen muutos ja pitkä linja on ollut karkeasti kuvattuna ”avaimet käteen” -hankkeiden korvaaminen yhteistyömaiden omistajuuden ja kapasiteetin kasvattamisella. Jo pelkästään terminologinen muutos avun vastaanottajamaista yhteistyön kumppanimaiksi kuvastaa ajattelutavan muutosta.

Kansainvälinen toimintaympäristö muuttui 1980- ja 1990-luvun vaihteessa. Kylmän sodan päättyminen poisti kahtiajaon myös kehitysmaissa, jolloin eri leirien teollisuusmailla ei

enää ollut samanlaisia poliittisia intressejä vaalittavina ja kumppanuussuhteita rakennettavina kuin ennen. Tämä mahdollisti kehitysmaapolitiikassa kehitysmaiden oman väestön tarpeiden paremman huomioonottamisen. Myös merkittäviä alueellisia poliittisia ongelmia saatiin ratkaistuksi kehitysmaissa, näistä näkyvimpänä Etelä-Afrikan demokratisoituminen. Kehitysjattelun muutos 1990-luvulla kulmineitui YK:n yleiskokouksen vuoden 2000 vuosituhatjulistuksessa ja sen vuosituhatavoitteissa. Näistä keskeisin on äärimmäisen köyhyyden puoltaminen maailmassa vuoteen 2015 mennessä (United Nations 2001).

Samanaikaisesti vahvistui näkemys, ettei ”perinteinen” projektipohjainen kehitysyhteistyö ollut tuottanut aivan niitä tuloksia kuin oli haettu. Kehitysmaiden velkakriisin ratkaisuksi tehdyt rakennesopeutusohjelmat eivät nekään

* Kirjoituksessa esitetyt kannat ovat kirjoittajan omia, eivätkä siten välttämättä edusta ulkoasiainministeriön kantaa.

olleet poistaneet kehitysmaiden talouksien rakenteellisia ongelmia. Näillä ohjelmilla kehitysmaiden taloutta oli monenkeskisten rahoituslaitosten (ennen kaikkea IMF ja Maailmanpankki) ohjeitten mukaisesti liberalisoitu noudattamalla lähestymistapaa, jota kansainvälisessä keskustelussa kutsutaan usein ns. Washingtonin konsensukseksi. Kyseessä ei ole mikään yksiselitteinen malli, vaan lista toimenpiteistä, joilla talouden rakenteita pyrittiin uudistamaan. Erittäin yksinkertaistetusti konsensus lähti siitä, että vakaalla makrotaloudellisella kehityksellä ja kaupan vapauttamisella saadaan kehitysmaiden kansallisia voimavaroja vapautetuksi ja kehitysmaiden taloudet kasvamaan. Taloudellinen kasvu puolestaan johtaisi myös kehitysmaita piinaavan köyhyyden vähenemiseen. Rakennesopeutusohjelmien keskeisiä elementtejä olivat inflaation ja julkisten alijäämien leikkaamiset sekä valuuttakurssien devalvointi. Myös valtionyritysten yksityistämällä oli keskeinen rooli.

Joseph Stiglitz, vuoden 2001 talousnobelisti ja entinen Maailmanpankin pääekonomisti, toteaa kirjassaan *Globalization and its discontents* ettei malli ei ole kuitenkaan toiminut ja monet kehitysmaat ovat yhä köyhyyden kierteessä (Stiglitz 2002). Kukaan ei väitä, että yleisellä tasolla malli olisi ollut väärässä. Sekä teoria että käytäntö osoittavat, että taloudellinen epävakaus (esimerkiksi hyperinflaatio ja kestäättömät julkiset alijäämät) on haitallisinta juuri köyhimmälle väestöosalle, jolla ei ole taloudellisia suojaverkkoja suojanaan. Epävakaus on myös este köyhyyden vähentämiseen tähtäville talouspolitiikalle. Stiglitz toteaa kirjassaan, että ongelmaksi muodostui se, että tehdyt kertaluonteiset reformit eivät olleet riittäviä ja että ne toteutettiin ennen kuin julkiset instituutiot ja muu yhteiskunta olivat niihin

valmiita. Kriitikkojen mukaan samoja toimenpiteitä suositeltiin kaikille maille talouden ongelmien perussyistä riippumatta.

Vastaavaa analyysiä on esitetty kaupan vapauttamisesta. Ongelmana ei ole kaupan vapauttaminen sinänsä vaan sen epäsymmetrisyys: ulkomaankauppaansa vapauttavat kehitysmaat kohtaavat maailmalla kaupanesteitä ja kilpailijoiden subventioita kuten *Bhagwati* (2000) on todennut.

Kansainvälisten rahoituslaitosten toiminta on saanut osakseen kritiikkiä myös kansalaisjärjestöjen ja eräiden taloustutkijoiden keskuudessa. Erityisesti yksityistämisen agendaa ja kaupan vapauttamista on arvosteltu. Ehkä näkyvin taloustutkijoiden piiristä tullut kriitikko on Harvardin yliopiston *Dani Rodrik*. Hän on kyseenalaistanut kokonaisvaltaisen kaupan vapauttamisen hyödyt ja esittänyt kehitysmaalle yksipuolisesti sallittuja ”infant industry” -rajoituksia (Rodrik 2001). Kuten monet muutkin rajoitusten kannattajat, Rodrik vetoaa Itä- ja Kaakkois-Aasian maiden suojamuurien ja aktiivisen teollisuuspolitiikan avulla kasvaneiden talouksien antamaan esimerkkiin. Samalla pelätään kaupan vapauttamisen vievän huomion muilta, köyhyyden vähentämisen kannalta keskeisemmiltä reformeilta.

Kansalliset köyhyysohjelmat

Luotaessa monenkeskisten velkahelpotusten HIPC-ohjelman (Highly Indebted Poor Countries) menetelmiä haluttiin varmistaa, että kansalliset voimavarat todella käytetään köyhyyden vähentämiseen. Tämä johti kansallisten köyhyyden vähentämisohjelmien (engl. Poverty reduction strategy paper – PRSP) laatimiseen ja edellyttämiseen velkahelpotuksia saavis-

sa maissa. Suunnitelmien tuli olla kansallisia ohjelmia, joissa analysoidaan köyhyyden määrää ja syitä sekä esitetään ohjelma köyhyyden vähentämiseksi. Köyhyyttä tulee tarkastella monipuolisesti, ei pelkästään tuloköyhyyden kautta (esim. yhden dollarin tulot henkeä kohti päivässä). OECD:n (2001) avunantajien näkemyksiä koordinoivassa ohjeistossa todetaan, että köyhyyttä tulee tarkastella laajasti. Laaja köyhyyskäsitys kattaa tuloköyhyyden lisäksi kansalaisten mahdollisuuden vaikuttaa omaan elämäänsä ja ympäristöönsä. Samalla korostetaan kestävän, sosiaalisesti oikeudenmukaisen ja köyhiä suosivan talouskasvun ratkaisevaa merkitystä köyhyyden vähentämisessä.

Köyhyyden vähentämishelmien myötä kehitysyhteistyön operatiivisessa lähestymistavassa on tapahtumassa muutos: erillisistä yksittäisen rahoittajan projekteista siirrytään kokonaisen sektoreitten tukemiseen maan oman sektorihallinnon kautta. Tähän asti näitä ns. sektoriohjelmia on eniten toteutettu julkisen varainkäytön leimaamilla aloilla kuten terveys- ja ope-
tussektorilla. ODI (2000) arvioi kahden kolmasosan sektorihankkeista olevan terveys-, koulutus- ja liikennesektoreilla. Pisimmälle vietyä tuki ohjataan koko kansallisen köyhyysohjelman rahoitukseen ns. budjettituen myötä. Esimerkiksi Mosambikissa Suomi tukee maan PRSP:tä (portugalinkielinen lyhenne PARPA) budjettituella.

Siirryttäessä ohjelmayhteistyöhön edellytyksenä on kattavan ja laaja-alaisen kansallisen prosessin läpikäyneen köyhyysohjelman lisäksi myös laadukas julkinen hallinto. Aivan keskeisinä elementteinä ovat budjetin ja sen valmisteluprosessin avoimuus, laadukas julkinen varainkäyttö ja sen kontrolli. Myös korruption ja sen torjumiseen kiinnitetään runsaasti huomiota.

Suomen kehitysyhteistyössä ollaan myös siirtymässä ohjelmayhteistyöhön. Vuoden 2001 valtioneuvoston periaatepäätöksessä nostetaan köyhyyden vähentäminen Suomen kehitysyhteistyön päätavoitteeksi. Samalla nimenomaisesti linjataan siirtymisen ohjelmayhteistyöhön olevan pääasiallinen tavoite. Tosin monissa maissa esimerkiksi julkisen varainkäytön ja muun hallinnon laatu ei vielä mahdollista kokonaisvaltaista muutosta. Ohjelmayhteistyö ja perinteinen projektitoiminta ovat rinnakkaisia toimintamuotoja vielä pitkään. (Ulkoasiainministeriö 2001)

Maailmassa arvioidaan olevan käynnissä yli 50 000 avunantajien rahoittamaa projektia, joista useimmat tuottavat erilaisia raportteja varainkäytöstä. Raportointi sekä valmistelu- ja seurantamissiot ovat merkittävä taakka sekä rahoittaja- että kumppanimaiden julkishallinnoille. Tyypillisessä Afrikan maassa arvioidaan olevan noin 600 hanketta, joista seuraa 2400 neljännesvuosiraporttia ja jopa yli 1000 vuotuista missiota. (OECD 2003)

Ohjaamalla kehitysyhteistyötä kohti laajoja rahoittajien ja yhteistyömaiden yhteisiä ohjelmia sidotaan kehitysyhteistyö tiiviimmin paikalliseen hallintoon ja vähennetään erillisprojektien tuomaa normaalille valtionhallinnolle rinnakkaisen julkistalouden syntyä. Samalla pyritään myös harmonisoimaan rahoittajien menettelytapoja. Esimerkiksi talousraportoinnissa suositaan maan omia valtiontalouden raportointijärjestelmiä. Tämän avulla voidaan merkittävästi parantaa avun tehokkuutta ja vähentää transaktiokustannuksia. Esimerkiksi Tansaniassa 12 köyhyysohjelman rahoittajaa tekee yhteisarvioinnit ohjelman etenemisestä sen sijaan, että jokaisella rahoittajalla olisi oma erillinen vuotuinen arviointinsa.

Taloustieteet kehitysyhteistyössä

Kehitysyhteistyön menetelmien muutos vaikuttaa myös alan osaamistarpeisiin. Vaikka muutokset ovat hitaita, eräitä kehityskulkuja voidaan ennustaa. Ehkä näkyvin muutos tulee olemaan hankehallinnon ja hankintatoimen muuttuminen paikallisin voimin ja päätöksin tehtäviksi. Tämä johtaa myös hankkeiden henkilöstön kansainvälistymiseen. Suuri merkitys on myös sillä, että kehitysyhteistyö integroituu kumppanimaiden normaaliin julkishallintoon kun rahoittajien omien erillisprojektien määrä pienenee. Tämä tulee näkymään myös kehitysyhteistyön analyysitoiminnassa ja tiedontarpeessa.

Jo oppikirjoissa kehitysyhteistyön taloutta on usein tarkasteltu nimenomaisesti projekti-ekonomian kautta, jolloin keskeinen kysymyksenasettelu on perustunut investointien kannattavuuskriteerien arvioimiseen. Talousanalyysi keskittyi esimerkiksi sisäisen korkokannan arviointiin ja pyrki kvantifioimaan yksittäisten hankkeiden ulkoisvaikutuksia laskettaessa hankkeiden kansantaloudellista kannattavuutta. Projektit olivat management-ongelmia, joille tuli löytää ratkaisu. Tämän lisäksi on tehty kehitys- ja kasvutaloustieteen akateemista tutkimusta, joka on luonut taustaa kehityspolitiikalle, mutta jonka suorat linkitykset kehitysyhteistyön käytäntöihin ovat olleet vähäisiä. Yllä kuvattu kehitysyhteistyön menetelmämuutos tuo uusia haasteita kehitysyhteistyöhallinnon talousanalyysille ja -tietämykselle.

Ohjelmayhteistyössä vuoropuhelun taso ja kohde muuttuu aikaisemmasta. Vaikka tavoitteena yhä ja entistä selkeämmin on köyhyyden vähentäminen, interventioita tehdään entistä enemmän valtion ja paikallishallinnon sisällä vaikuttamalla kansallisiin politiikoihin. Kehi-

tysyhteistyörahoitus voi parhaimmillaankin toimia vain katalysaattorina, joka tukee kansallisia kehityspolitiikoita.

Talouden tarkastelu nivoutuu entistä enemmän julkisen talouden ympärille: onko kansakunnan voimavarat valjastettu parhaalla tavalla köyhyyden vähentämiseen ja myös, onko budjettitalous rakenteeltaan ja prosesseiltaan oikean suuntaista. Tämä kattaa niin normaalin valtionvarainministeriöiden hallinnonalaan kuuluvan taloudenpidon kuin myös sektori- ja ministeriöiden (esim. opetus tai terveys) investointi- ja käyttömenobudjetit. Vuoropuhelussa kumppanimaiden kanssa entistä keskeisemmäksi muodostuu maan talouspolitiikan ja kannustinrakenteiden tarkastelu.

Avun tuloksellisuus on kasvanut

Kehitysyhteistyötä on joskus arvosteltu sanoen, ettei ”kannettu vesi kaivossa pysy”. Jotta kehitysrahoitus pystyisi luomaan kestävästä taloudesta kasvua ja hyvinvointia, tulee nimenomaisesti huolehtia siitä, että talouden kannustinrakenteet ovat kunnossa. Erityisesti tämä korostuu tarkasteltaessa kasvavasti tunnustettua yksityissektorin roolia talouden moottorina ja työpaikkojen luoja. Oikea kannustinrakenne yhdistettynä kansallisten ohjelmien tuomaan kehitysprosessin omistajuuteen takaa sen, että kehitysmaiden voimavarat kohdistetaan parhaalla tavalla köyhyyttä vähentävän talouskasvun edistämiseen.

Maailmanpankin ekonomistin *William Easterly* (2001) tarkastelee paljon keskustelua herättäneessä kirjassaan *The Illusive Quest for Growth* kehitysajattelun ja -yhteistyön saavutuksia kriittisesti, vaikka uskookin niiden tulevaisuuteen. Hänen sanomansa on se, että kansalliset kannustinrakenteet ovat keskeisiä kehi-

tyksen kannalta. Suuretkaan investoinnit tuotannolliselle tai sosiaaliselle sektorille eivät tuota pysyvää taloudellista kasvua ja kehitystä, jos samalla ei huolehdi siitä, että kansalaisia kannustetaan hyödyntämään mahdollisuuksia ja kehittämään maata. Tästä ovat esimerkkinä myös merkittävien luonnonrikkauksien väliaikaisesti vaurastuttamat maat, jotka eivät rakenteellisten reformien puutteessa kuitenkaan ole saaneet kestävästä kehitystä aikaiseksi.

Viime vuosina keskusteluun on noussut myös avun tuloksellisuus, eli kuinka hyviä tuloksia on kehitysyhteistyöllä saatu aikaisiksi. Vaikka keskustelua on käyty kautta aikojen, nousi se uudelleen valokeilaan Yhdysvaltojen kritisoitua kansainvälistä kehitysyhteisöä tehotomasta varainkäytöstä. Tilalle esitettiin yksinkertaisia mittareita, joita seuraamalla pääteltäisiin, ovatko maat ”kehitystahtoisia” ja siten oikeutettuja tukeen. Mittareiksi esitettiin vapaan markkinatalouden periaatteiden omaksumisen lisäksi esimerkiksi lasten rokotuksia ja koulutuksen edistämistä. Vaikka tuloksellisuuden seuranta ja maitten oma sitoutuminen ovat perusedellytyksiä vaikuttavalle kehitysyhteistyölle, eivät yliyksinkertaistetut mittarit ota huomioon maiden erilaisuuksia. Lisäksi ne ohjaavat maiden omia politiikoita mittareiden toteuttamiseen kansallisten ongelmien ratkaisun sijaan.

Vastauksena osoitettuun kritiikkiin Maailmanpankki selvitti avun tuloksellisuutta (World Bank 2002). Pankin mukaan viimeisen kymmenen vuoden menetelmäkehitys on johtanut avun tuloksellisuuden kasvuun. Jos pankin ekonometristen mallien perusteella arvioitiin vuonna 1990 saadun yhdellä miljardilla dollarilla kansainvälistä rahoitusta 105 000 henkeä nostettua pysyvästi köyhyydestä, vastaava luku 1997/98 oli 284 000 henkeä. Syinä kehitykseen

nähtiin yhteistyön menetelmien kehittyminen ja ennen kaikkea kansallisten politiikoiden kehittämisen maiden omien hallitusten ja avunantajien toimesta. Myös kylmän sodan päättyminen on edistänyt tulosten aikaansaamista: enää tukea ei samalla tavoin anneta valtapoliittisesti ystävällismielisille hallituksille, vaikka näiden kansalliset politiikat olisivat heikkoja. Avun myöntämisen kriteerien voidaan siis katsoa muuttuneen kehitysorientoituneimmiksi 1990-luvulla.

Kehitysyhteistyön ekonomistien uudet roolit

Britannian kehitysyhteistyöviranomaisen Department for International Development (DFID) on kahdenvälisistä rahoittajista ehkä aktiivisin uusien menetelmien ja lähestymistapojen kehittäjä. Laitoksella on palveluksessaan yli 70 ekonomistia (Suomessa 2, vaikka DFID:n budjetti on Suomeen verrattuna ”ainoastaan” 12-kertainen). DFID (2003) on julkaissut tuoreen kuvauksen ekonomistien roolista organisaatioissaan. Mielenkiintoista on se, että useampi ekonomistien yhteensä kymmenestä ”roolista” liittyy julkisen sektorin toimintaan ja vain yksi varsinaiseen hankkeiden ja ohjelmien taloudelliseen arviointiin. Keskeinen teema on instituutioiden kehittäminen ja poliittisen taloustieteen kysymykset, joten käytännön kehitysyhteistyössä raja taloustieteiden ja muiden yhteiskuntatieteiden välillä on muodostunut joustavaksi.

Ehkä kuvaavaa uusille haasteille kehitysyhteistyössä mukanaolevalle henkilöstölle on Mombambikin – yksi Suomen keskeisiä yhteistyömaita – kansallisen köyhyysohjelman seuranta. Ohjelmalle rahoitusta myöntävien maiden yhteisarvioinnissa keskeinen ongelma oli kansal-

lisen pankkikriisin hoitaminen. Kannanotto siihen, kuinka liikepankkien pääomahuolto tuli järjestää ja mikä olisi optimaalinen valtion rooli, tuli keskeiseksi keskustelun aiheeksi. Kuten Suomesta 1990-luvulta tiedetään, tällä on sangen selkeä linkitys myös maiden sosiaali-sektoreiden rahoituksen riittävyteen. Käytännön kehitysyhteistyölle aihe on uusi ja siihen vaikuttaminen luo aivan uudenlaisia taloudellisen asiantuntemuksen vaateita.

Ekonomistien rooliin vaikuttaa luonnollisesti organisaatorakenne, jossa toimitaan. Myös Suomen ulkoasiainministeriössä muodostetaan teema- tai aluekohtaisia tiimejä, joissa ovat edustettuina eri temaattiset osaamisalat ja ulkopoliittikan osa-alueet (poliittinen, kehityspoliittinen ja kauppapoliittinen). Vuoropuhelua käydään jatkuvasti yhteistyömaissa, mikä korostaa maissa olevien edustustojen merkitystä. Suomelle merkittävä yhteistyö monenkeskisten rahoituslaitosten kanssa keskittyy paljolti kehitysmaiden talouteen. Tässä organisaatorakenteessa ja ratkaistavien kysymysten monipuolisuuden vuoksi talousasiantuntijoiden on vaikea huolehtia tieteenalansa puhtaudesta. Merkittävien panos saadaan tehtyä tuomalla taloudellinen näkemys päätöksentekoon.

Kumppanimaillamme on yhä kapasiteetin kehittämisen tarpeita, joten teknisen avun merkitys ei ole suinkaan häviämässä. Tosin konsulttitoiminnan luonne tulee muuttumaan aikaisemmasta: toimeksiannot ovat nykyistä enemmän kansallisten prosessien avustamista monikansallisissa ja -kulttuurisissa tiimeissä. Tämän vuoksi talouden alalla toimivilla kehitysyhteistyökonsulteilla tulee olla saman tyyppiä valmiuksia kuin alan hallintoekonomisteilla. Profilit ovat ehkä hieman erilaisia konsulttikunnan vaateiden ollessa käytännönlähei-

sempiä. Tällä alalla säilynevät myös projekti-ekonomian osaamistarpeet, sillä projektitoiminta tulee aina säilymään julkisen investointitoiminnan keskeisenä hallintomallina. Tulevaisuudessa toteutus tosin hallinnoidaan aikaisemmasta poikkeavasti.

Mikäli äskeisen ns. *Holkerin* työryhmän esitykset (Ulkoasiainministeriö 2003) toteutuvat ja kehitysyhteistyörahoitus nousee pohjoismaiselle vertailutasolle, tai edes EU:n jäsenmaiden keskimääräiselle tasolle, tullaan yhteistyömme toteutuksessa ja hallinnossa tarvitsemaan lisää taloustieteellistä näkemystä ja alan asiantuntemusta. Työryhmä esittää alkuvuosina Suomen rahoitusosuuden kasvattamista kansainvälisissä järjestöissä ja rahoituslaitoksissa. Tämän jälkeen kasvaisi myös kahdenvälinen yhteistyömme. Tällä aikataulutuksella suomalaisella ekonomistikunnalla ja -koulutuksella on mahdollisuus vastata tuleviin haasteisiin asiantuntemuksen kasvattamisessa. Vaikka valtavirtainen taloustiede on kiistatta relevanttia kehityskontekstissakin, vaaditaan myös erityisosaamista.

Edellä käsitellään kehityskaapolitiikan yhtä osa-aluetta, kehitysyhteistyötä. Kehityspoliittiset kysymykset vaikuttavat usealla muullakin alalla kuin vain kehitysyhteistyössä. Globalisaation myötä esimerkiksi kaupan vapautusprosessi ja maatalouspolitiikan muutokset vaikuttavat keskeisellä tavalla kehitysmaihin. Myös kansainvälinen siirtolaisuus nähdään kehityspoliittisena kysymyksenä. Kaikesta tästä seuraa, että kehityskaapolitiikka on entistä vahvemmin osa koko ulkopoliittikkaamme. Ulkopoliittikan kokonaisvaltaisuuden ja johdonmukaisuuden (koherenssi) vuoksi kehityskaapolitiikkaa ei enää voida käsitellä erossa muusta suomalaisesta yhteiskuntapolitiikasta. □

Kirjallisuus:

- Bhagwati, J. (2000): *The Wind of Hundred Days: How Washington mismanaged globalization*. Cambridge, Massachusetts.
- DFID (2003): *Role of an Economist in DFID* (http://62.189.42.51/DFIDstage/AboutDFID/files/eprd/economist_role.htm)
- Easterly, W. (2001): *The Elusive Quest for Growth – Economists' adventures and misadventures in the tropics*. Cambridge, Massachusetts.
- ODI (Overseas Development Institute, 2000): *Training in Sector Wide Approaches, Introductory Workshop*, Helsinki 7–8 June 2000, Workshop Notes.
- OECD (2001): *DAC Guidelines – Poverty Reduction, International Development*. Pariisi
- OECD (2003): *Harmonising Donor Practices for Effective Aid Delivery*. Pariisi.
- Rodrik, D. (2001): The Global Governance of Trade – As If Development Really Mattered. *United Nations Development Programme, Trade and Sustainable Human Development Project background paper*.
- Stiglitz, J. E. (2002): *Globalisation and Its Discontents*. Lontoo.
- Ulkoasiainministeriö (2001): *Kehityksmaapolitiikan tavoitteiden toiminnallistaminen Suomen kehitysyhteistyössä*. Valtioneuvoston periaatepäätös. Helsinki.
- Ulkoasiainministeriö (2003): *Kehitysyhteistyön tason ja laadun selvitysryhmä, loppuraportti*. Helsinki
- United Nations (2001): Road map towards the implementation of the United Nations Millennium Declaration – report of the Secretary-General. *United Nations, General Assembly, 56th session (A/56/326)*.
- World Bank (2002): *The Role and Effectiveness of Development Assistance, Lessons from World Bank Experience*. Washington, D.C.
- Ulkoasiainministeriön kehitysyhteistyöosaston köyhyyshyöntein [www-sivustolta http://global.finland.fi/koyhyys](http://global.finland.fi/koyhyys) löytyy linkit moneen keskeiseen aineistoon.